

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΠΡΩΤΟΧΡΟΝΙΑ

ΤΟΜΟΣ ΕΝΝΑΤΟΣ /1952

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΑΡ. Ν. ΜΑΥΡΙΔΗΣ

ΓΡΑΦΕΙΑ : ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΕΟΥΣ 11
Α Θ Η Ν Α

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΡΟΥΣ

ΕΛΛΗΣ ΛΑΜΠΡΙΔΗ

J. P. SARTRE: "ΤΙ ΕΙΝΑΙ Η ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ,"

Όμολογώ πώς για κάμποσον καιρό ήμουν προκατειλημμένη έναντίον του Γάλλου συγγραφέως Ζ. Π. Σάρτρ. Πρώτο γιατί είναι της μόδας· ξαφνικά κυρίες της καλής κοινωνίας και καλλιτεχνίζοντες νέοι άρχισαν να τον αναφέρουν, αυτόν και τις θεωρίες του, με τὸ εἶδος ἐκεῖνο τῆς μυστικόπαθης, σιγανόφωνης ἔξαρσης πού ἀποκλείει με περιφρόνηση τοὺς ἀμύητους. "Ανθρωποι χωρίς καμιά φιλοσοφική κατάρτιση φλυαροῦν για τὴ διάκριση μεταξύ τοῦ «εἶναι», τῆς «οὐσίας» καὶ τῆς «ὑπαρξης»· κι' ἂν τοὺς ζορίσεις νὰ δώσουν καθαρὸν ὄρισμό τοῦ καθενός τους, σὲ κυτάζουν με μισόκλειστα μάτια καὶ σκέπτονται: «Τί σχολαστικότης!»

Ἡ στάση μου δὲν ἄλλαξε καὶ πολὺ ὅταν διάβασα τὰ θεωρητικά του συγγράμματα για τὸν Ὑπαρξισμό. Ἐξακολουθῶ νὰ νομίζω πὼς περιέχουν ὑπερβολική δόση «τριχοτομίας» καὶ πὼς σκεπάζουν με πληθώρα ἀφηρημένων ἐννοιῶν καὶ καινούργιων λέξεων, ἀπλές, βασικές διακρίσεις πού φοβᾶται νὰ τοὺς δώσει τὸ ἀληθινὸ τους ὄνομα, μήπως φανερωθοῦν ὡς κοινοτοπίες. Δυὸ γνωρίσματα ὅμως τῆς σκέψης τοῦ Σάρτρ προβάλλουν ἀπὸ τὰ ἔργα του αὐτά: σοβαρότητα καὶ εὐθύνη. Στὴν ἐποχή μας τοῦτο ἔχει καταντήσει σπάνιο. Ἡ ἰδέα πὼς με κάθε πράξη καὶ λέξη μας «ἐκτιθέμεθα» ἢ δεσμευόμαστε, καὶ πὼς ἀπὸ τὸ ἐπισωρευόμενο ἄθροισμα τέτοιων δεσμεύσεων δημιουργεῖται ὁ χαρακτήρας καὶ ἡ ὑπαρξή μας, δὲν εἶναι βέβαια καινούργια, ἀλλὰ συνδυάζει τὴν παλιά ἠθικολογία με τὴ Μπερξονική θεωρία τοῦ ἀδιάκοπου γίνεσθαι, τῆς δημιουργικῆς διάπλασης τοῦ ζωντανοῦ ἀνθρώπου σὲ κάθε στιγμή. "Όταν κάνεις μιὰ πράξη, εἶσαι ἤδη διαφορετικὸς ἀπ' ὅ,τι ἦσουν τὴ στιγμή πρὶν τὴν ἀποφασίσεις. Καὶ ἡ ἀνάγκη αὐτὴ τῆς δέσμευσης σοῦ παρουσιάζεται ὀλοένα, καὶ σὲ ἀναγκάζει νὰ ἐκτεθεῖς, χωρίς νὰ εἶναι κάτι ἔξω ἀπὸ τὸν ἑαυτό σου, κοινωνικὸς ἢ μηχανικὸς ἐξαναγκασμός. Γιατί κατὰ τοῦτο διαφέρεις ἀπὸ τὸν ἄψυχον κόσμον καὶ τοὺς ἄλλους ζωντανοὺς ὀργανισμούς· κατὰ τοῦτο εἶσαι ἄνθρωπος, ὅτι ἐκθέτεις ἢ δεσμεύεις τὸν ἑαυτό σου ἐλεύθερα.

"Ὑστερα, μιὰ μικρὴ, φαινομενικὰ ἀσήμαντη λεπτομέρεια ἔκανε τὴν καρδιά μου ν' ἀναπηδήσει καὶ μετέβαλε ἀθέλητά μου τὴ στάση μου ἀπέναντι στοῦ ἔργου τοῦ Σάρτρ, ἀπὸ δυσπιστία καὶ ἄρνηση σὲ δεκτικότητα καὶ καλὴ θέληση. "Ἄλλοι κριτικοὶ θ' ἀπέκρυπταν τὸν προσωπικὸ αὐτὸ λόγο καὶ δὲ θὰ μοῦ ἦταν δύσκολο κ' ἐμένα νὰ βρῶ κάμποσους δυσκολονόητους συλλογισμοὺς για νὰ ἐξηγήσω τὴ μεταστροφή μου. Προτιμῶ ὅμως νὰ τὴν πῶ, αὐτὴ τὴ λεπτομέρεια. Στὸ δράμα του για τὴν Ἀντίσταση, ὁ Σάρτρ δείχνει μιὰν ὀμάδα ὀμήρων στὴ φυλακὴ πού περιμένουν τὴ σειρά τους ν' ἀνακριθοῦν με τὰ γνωστὰ Γερμανικά βασανιστήρια. Παρ' ὅλη τὴν τραγικότητα τῆς στιγμῆς, κυριαρχοῦνται ἀκόμα ἀπὸ τὰ πάθη τους, ἔρωτα, ζήλεια, φιλοδοξία, πού δὲν ἔχουν πιά καμιά σημασία ἀπὸ τὴν ὥρα πού φυλακίστηκαν. Μόνον ἕνας τους, ἕνας ἀνώνυμος, εἶναι

έντελώς άφοσιωμένος στο έργο τής αντίστασης, έχει έντελώς λυτρωθεί από τς προσωπικές μικρότητες, και είναι ο μόνος που δέ λυγίζει, δέν ούρλιάζει από τούς πόνους, δέν προδίνει. Δέν έχει άτομικό, μόνον έθνικό όνομα : είναι ο «Έλληνας».

Τό ότι δίπλα στα μεταφυσικά και μυθολογικά θέματα ο Σάρτρ έγραψε δράματα επάνω σε σύγχρονα, φλέγοντα προβλήματα σαν τό παραπάνω, ή σαν τήν πειθαρχική Πόρνη», που άσχολεϊται με τή θέση των Νέγρων στην Αμερική, ή σαν τό «Δράμα Πάθους», που έκθέτει τις άπότομες στροφές τής κομμουνιστικής πολιτικής, είναι ήδη υπέρ αυτού. Στο κριτικό του έργο για τή Λογοτεχνία, τή συλλογή δοκιμίων υπό τόν τίτλο, «Τί είναι Λογοτεχνία;» ειρωνεύεται τή σοβαροφανή συζήτηση των φιλολογικών κύκλων πρό του πολέμου, που υποστήριζαν πως 25-30 τουλάχιστο χρόνια πρέπει να περάσουν πριν γίνει ένα ιστορικό γεγονός κατάλληλη υπόθεση έργου τέχνης. Και πράγματι σήμερα, εκτός μερικών εξαιρέσεων, έχουμε δυό ειδών μυθιστορήματα: τά δήθεν βαθιά, σοβαρά λογοτεχνικά έργα που άγνοούν τόν πόλεμο και τις πολιτικές ιδεολογίες, και τις δημοσιογραφικές περιγραφές και μυθιστοριοποιημένες ιστορίες του πολέμου. Ωστε θα μπορούσε κανείς να πει πως οί βαθιές διάνοιες άσχολούνται με ρηχά θέματα, και οί ρηχές διάνοιες με τά σοβαρά, ζωτικά θέματα. Ο Σάρτρ είναι από τις λίγες και σημαντικές εξαιρέσεις. Η έπική τριλογία του περιλαμβάνει, α) τή Λογική Ήλικία, που περιγράφει τά μεσοπολεμικά χρόνια, β) τήν Ανάπαυλα, τό χρόνο μεταξύ του Μονάχου και τής έκρηξης του πολέμου, και γ) τό Σίδερο στην ψυχή, τή Γαλλική συνθηκολόγηση και κατοχή.

«Τί είναι Λογοτεχνία; Γιατί γράφει κανείς; Για ποιόν γράφει ο συγγραφέας;» μολονότι χωριστά δοκίμια, άποτελούν ένα σύνολο, και είναι βαρυσήμαντο θεωρητικό έργο, από τις λίγες θεωρητικές έπισκοπήσεις του ρόλου και τής συνείδησης του συγγραφέα που μας έδόθηκαν στον καιρό μας.

Έξ αρχής ο Σάρτρ ξεκαθαρίζει ότι δέ μιλεί για τήν ποίηση άποκρούει επίσης τούς παραλληλισμούς με τή ζωγραφική, τή μουσική και άλλες τέχνες. Περιορίζεται έπομένως στο διήγημα και τό μυθιστόρημα. Η διαφορά τους από τις άλλες τέχνες είναι πως τό υλικό τής πεζογραφίας, οί λέξεις, δέν είναι αυτές καθ' έαυτές πράγματα, αλλά σημεία πραγμάτων. Όταν ο ζωγράφος ζωγραφίζει ένα δέντρο ή μιá καρέκλα, δημιουργεί, φτιάχνει ένα αντικείμενο· τό αϊσθημα ή ή ιδέα που μας υποβάλλει τό αντικείμενο αυτό είναι κάτι παραπανιστό, και κάτι άκαθόριστο. Η λέξη όμως έχει όρισμένο περιεχόμενο, του όποιου αυτή ή ίδια δέν είναι παρά σημείο. Με τις λέξεις ο πεζογράφος θέλει κάτι να πει, κάτι ν' ανακοινώσει. Η λέξη ή ίδια εξαφανίζεται ως διάμεσο· άπόδειξη πως μπορούμε ν' άποδώσουμε τό νόημα μιáς παραγράφου χωρίς να θυμόμαστε τις φράσεις που μεταχειρίστηκε ο συγγραφέας. Σημαντικό είναι ότι ο Σάρτρ κατατάσσει στην ίδια κατηγορία τό μυθιστόρημα, τό πολιτικό φυλλάδιο, τό δοκίμιο, κλπ.

Αν δεχτούμε τό θεμελιακό αυτόν όρισμό, βλέπομε άμέσως πόσο άστήριχτες καταντούν οί θεωρίες περί «καθαράς τέχνης», ή «τής τέχνης για τήν τέχνη». Ο λογοτέχνης, ο πεζογράφος τουλάχιστον, πρέπει νάχει κάτι να πει, νάχει θέμα, περιεχόμενο. Κάθε μικροπεριγραφή ή μικροπεριπέτεια δέν είναι γράψιμο, άξιο του όνόματος, μόνο και μόνον επειδή έχει ώραία άραδιασμένες λέξεις. Η πεζογραφία είναι άναζήτηση τής αλήθειας· ο πεζογράφος έπομένως

καί ἡ τέχνη του «ἐκτίθεται», ἢ «δεσμεύεται», μέ τήν ἔννοια τῶν λέξεων ποῦ δώσαμε παραπάνω, ἐνῶ ἀπό τὸ ζωγράφο ἢ τὸν ποιητὴ δὲν μπορούμε νὰ τὸ ἀπαιτήσομε αὐτό. Στὴν οὐσία τῆς ἡ πεζογραφία εἶναι ὠφελιμιστική, ὁ πεζογράφος χρησιμοποιεῖ τὶς λέξεις πρὸς ὀρισμένο σκοπὸ, ἐνῶ ὁ ποιητὴς τὶς ἐξυπηρετεῖ. Φυσικὰ κανεὶς ποτὲ δὲν ἐκφράζει ἀκριβῶς αὐτὸ ποῦ ἐννοεῖ, κ' ἐπομένως μέ κάθε φράση ποῦ γράφει ριψοκινδυνεύει κάτι. Ἀλλά καί κάθε φράση εἶναι μιὰ πράξη μέ τὴν ὁποία ἐκδηλώνομε τὴν πνευματικὴ μας στάση κ' ἐνεργοῦμε ἐπάνω στοὺς ἄλλους. Ἡδὴ ὀνομάζοντας ἕνα πράγμα τὸ ἀλλάζομε, περιγράφοντας τὸ φέριμο ἐνὸς ἀνθρώπου, τὸ ἀποκαλύπτομε σ' αὐτὸν τὸν ἴδιον καί στοὺς ἄλλους. Πρωτοῦμε ἐπομένως : ποιάν ὄψη τοῦ κόσμου θέλει ὁ συγγραφεὺς ν' ἀποκαλύψει, κι' ἀποκαλύπτοντας νὰ μεταβάλλει ; Ἀπέναντι τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι κανεὶς ἀμερόληπτος, οὐδέτερος· ὁ συγγραφεὺς τάσσεται κ' ἐκτίθεται. Τοῦτο πρέπει νὰ ἔχει σκοπὸ, ἢ πράξη νὰ ἔχει ἕναν στόχο. Ὁ συγγραφεὺς πρέπει νὰ ξέρει τί θέλει νὰ πραγματοποιεῖ, τὰ διάφορα θέματα τὸν καλοῦν, οἱ κοινωνικὲς καί μεταφυσικὲς ἀπαιτήσεις τοῦ καιροῦ του τὸν ἀναγκάζουν νὰ βρεῖ, νὰ ἐπινοήσῃ καμιά φορά νέα γλῶσσα γιὰ νὰ τὶς ἐκφράσει. Ἀλλά γλῶσσα, καλλιτέπεια, ὕφος ἔρχονται δεύτερα· πρῶτοεἶναι τὸ περιεχόμενο. Ἀπαραίτητος συμπληρωτὴς τοῦ συγγραφέα εἶναι ὁ ἀναγνώστης· κανεὶς δὲ γράφει γιὰ τὸν ἑαυτὸ του, τὴν αἰωνιότητα, ἢ τὸ Θεό, κι' ἄς τὰ λένε. Καί τὸ ἔργο ὑπάρχει ἀκριβῶς στὸ ἐπίπεδο τοῦ ἀναγνώστη καί τῶν ἱκανοτήτων του. Ἐπομένως κάθε λογοτεχνικὸ ἔργο εἶναι μιὰ ἐκκλήση πρὸς τὴν ἐλευθερία τοῦ ἀναγνώστη νὰ συνεργαστεῖ στὴν ἀποτελεῖωσή του. Δὲν προσπαθῶ ὁμως, ὅταν γράφω, νὰ ἐκβιάσω τὸν ἀναγνώστη· ἀπευθύνομαι σ' αὐτὸν ὡς πρὸς πλήρη ἐλευθερία, ἐπομένως ἀρκοῦμαι στὴν παρουσίαση τοῦ ἔργου μου, ἀφήνω τὴν ἐκλογή του ἐλεύθερη. Τὸ διάβασμα εἶναι ἄσκηση τῆς γενναιοψυχίας του· ἀλλὰ κι' αὐτὸς πρέπει ν' ἀνταποδώσει τὴν ἐμπιστοσύνη ποῦ τοῦ δείχνω, ν' ἀναγνωρίσει καί νὰ ἐπικαλεστεῖ τὴ δική μου δημιουργικὴ ἐλευθερία. Ἡ ἄσκηση τῆς ἐλευθερίας αὐτῆς δὲν πρέπει νὰ καταντήσῃ αὐθαίρετο καπρίτσιο, οὔτε ἐπίδειξη τῶν παθῶν καί τῶν ἰδιοσυγκρασιῶν τοῦ συγγραφέως. Τὸ ἀντικείμενο ποῦ ἀπεικονίζει ἕνα ἔργο τέχνης, δείχνεται πάνω στὸ φόντο τοῦ σύμπαντος ὥστε, μέσω τῶν ἀντικειμένων καί θεμάτων του, ὁ δημιουργικὸς συγγραφεὺς ἀποσκοπεῖ τὴν πλήρη ἀνανέωση τοῦ σύμπαντος. Ὁ τελικὸς σκοπὸς τῆς τέχνης εἶναι νὰ λυτρώσει τοῦτο τὸν κόσμον, δείχνοντάς τον ὅχι ὅπως εἶναι, ἀλλὰ σὰ νὰ ἐπήγαζε ἀπὸ τὴν ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου. Ὅπως, ὁμως, ὁ πραγματικὸς κόσμος ἀποκαλύπτεται μόνον μέ τὴν πράξη, ποῦ τὸν ὑπερβαίνει γιὰ νὰ τὸν μεταβάλλει, ἔτσι κι' ὁ κόσμος τοῦ μυθιστοριογράφου θὰ ἦτανε ρηχὸς ἂν δὲν ἀποκαλύπτονταν σὲ κίνηση ποῦ τείνει νὰ τὸν ὑπερβεῖ. Ἡ ἀποψη τοῦ καλλιτέχνη εἶναι ἕνας κόσμος ποῦ ὀλοένα ἐμποτίζεται μέ περισσότερη ἐλευθερία· ἐπομένως εἶναι ἀδιανόητο ὅτι μπορεῖ ὁ ἀναγνώστης νὰ χαρεῖ τὴν ἐλευθερία του διαβάζοντας ἕνα ἔργο ποῦ ἐγκρίνει, ἢ ἀπλῶς ποῦ δὲν κατακρίνει τὴν ὑποδούλωση τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο. Εἶναι ἀδύνατο π. χ. νὰ γραφεῖ ἕνα καλὸ μυθιστόρημα ποῦ ἀποσκοπεῖ τὴν ἐξύψωση τοῦ ἀντισημιτισμοῦ. Ὁ συγγραφεὺς, ἐλεύθερος ἄνθρωπος ἀπευθυνόμενος πρὸς ἐλεύθερους ἀνθρώπους, ἔχει στὸ βάθος ἕνα μόνον θέμα : τὴν ἐλευθερία. Κάθε ἀπόπειρα ὑποδούλωσης τῶν ἀναγνωστῶν του, ἀπειλεῖ τὴν τέχνη του. Κανεὶς δὲ γράφει γιὰ δούλους. Ἡ τέχνη τῆς πεζογραφίας εἶναι ἀναπόσπαστα συνδεδεμένη μέ τὸ

μόνο καθεστώς μέσ' στο οποίο ή πεζογραφία έχει σημασία—μέ τη δημοκρατία. Αυτή, πολύ συντομευμένη, κ' έξ αίτίας της συντόμευσης, κάπως, φοβούμαι, παραμορφωμένη, είναι ή θεωρία του Σάρτρ για την πεζογραφία. "Άλλο τόσο ένδιαφέρον έχει ή ανάλυση του αναγνωστικού κοινού. Αρχίζοντας από το Μεσαίωνα, δείχνει πώς σε άλλες μέν εποχές οί συγγραφείς περιορίζονται είτε σ' έναν κύκλο ειδικών, όποτε ή τέχνη τους μαραίνεται και πέφτει, είτε σε όρισμένη τάξη, όπως την άριστοκρατία του 17ου αιώνα. Έπειδή όμως ό συγγραφεύς δέν ανήκει σ' αυτή την τάξη, αλλά είναι παράσιτό της, την καθρεφτίζει χωρίς να τό θέλει απ' έξω, κ' έτσι της δείχνει τά ελαττώματά της και τό ασύστατο της ύπαρξής της. Στο 18ο αιώνα γράφει ακόμη για τους άριστοκράτες, αλλά αισθάνεται τό κοινό των άστών που όγκώνεται από τους πρώτους άνεμους της επανάστασης και γίνεται εκθέτης και μεγάφωνό του. Η ένταση μεταξύ του πραγματικού και του δυνάμει κοινού είναι έξαιρετικά δημιουργική. Άλλά μετά την επικράτηση της άστικής τάξης, και μέ την έξαιρέση της ρομαντικής λογοτεχνίας που επανέφερε τον άγνοημένο κόσμο των άτομικών αισθημάτων, ή πεζογραφία παραστρατίζει από τον άληθινό σκοπό της : οί συγγραφείς παραμένουν άστοί, άρνούνται να ταχθούν μέ την καταπιεζόμενη εργατική τάξη, κι' έφευρίσκουν διάφορα τεχνάσματα για να δικαιολογήσουν την άποχή τους. Η χωρίς πάθος περιγραφή, ό ρεαλισμός, ό άκρος υποκειμενισμός, ή θεωρία του έλεφάντινου πύργου, ή θεωρία των αιώνιων άξιων υπεράνω χρόνου και τόπου, τέλος ή πλήρης διάλυση και καταστροφή της γλώσσας και της στερεότητας του κόσμου από τό σουρεαλισμό, όλ' αυτά αποτελούν προφάσεις των λογοτεχνικών σχολών για να κλείσουν τά μάτια τους στην πραγματικότητα και να έξαικολουθήσουν να παραμένουν άστοί μέ ήσυχη συνείδηση. Οί αναλύσεις του Σάρτρ είναι κυριολεκτικά άριστουργηματικές. Τίς διαβάζει κανείς μέ την ένταση και τό χτυποκάρδι που μās δονούν όταν ανακαλύπτομε την άπροσδόκητη επικύρωση της πιο βαθειάς μας πίστης, την καινούργια διατύπωση του ένστίκτου μας. Το βλέμμα τρέχει παρακάτω να βρεϊ κι' άλλες βεβαιώσεις, κι' έπιστρέφει γιατί δέν άπορρόφησε πλέρια την ουσία της προηγούμενης φράσης.

Τό συμπέρασμα στο οποίο καταλήγει ό Σάρτρ, άν μπορεί κανείς να μιλήσει για συμπέρασμα στο ρεύμα αυτό των νέων ιδεών που ξεχύνεται στις σελίδες του, είναι πώς για να έπιτύχει την καθολικότητα του αναγνωστικού κοινού που είναι ό παντοτεινός σκοπός του, για ν' άντιμετωπίσει την ένδεχόμενη σύμπτωση του πραγματικού μέ τό δυνάμει κοινό του, ό συγγραφεύς μπορεί να έλπίζει μόνο μια κοινωνία χωρίς διαιρέσεις, που θα βρίσκεται σε άδιάκοπη δυναμική εξέλιξη. Τουτό είναι για την ώρα τουλάχιστο, ούτοπία, λέει ό Σάρτρ. Τέτοια κοινωνία δέν υπάρχει στον κόσμο. Άλλά μήπως οί ούτοπίες δέν έφούντωσαν άνεκαθεν τη φαντασία των ανθρώπων και των δημιουργών ανάμεσά τους, και δέν ένέπνευσαν τά μεγάλα ιστορικά κινήματα; Σα για να σταματήσει όμως τον ένθουσιασμό μας, ό Σάρτρ, προσθέτει ένα τέταρτο δοκίμιο, όπου αναλύει τη θέση του συγγραφέως στη μεταπολεμική Γαλλία, και δείχνει τίς φοβερές και σχεδόν άδιέξοδες άντινομίες της.

"Άς μην ξεχνούμε όμως τη θεμελιακή του αρχή: δείχνοντας μεταβάλλεις, όνομάζοντας ένεργείς. Το αναλυτικό τουτό έργο του Σάρτρ είναι σημείο συγχρόνως και ξεκίνημα για την αναγέννηση της πνευματικής ζωής της Γαλλίας, χωρίς την όποια ή Εύρώπη δέ νοείται, και δέν υπήρξε ποτέ.